

УДК 349.2

ЗАНФІРОВА Т.А.,
КОНОПЛЬОВА Н.В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

У цій статті на підставі визначення системи та складових елементів нормативно-правового забезпечення судового захисту трудових прав працівників охарактеризовані основні правові засади у цій сфері та сформульовані напрямки їх розширення та удосконалення.

Ключові слова: трудові правовідносини, засади, працівник, судовий захист, правові норми.

В данной статье на основании определения системы и составляющих элементов нормативно-правового обеспечения судебной защиты трудовых прав работников охарактеризованы основные правовые принципы в данной сфере и сформулированы направления их расширения и усовершенствования.

Ключевые слова: трудовые правоотношения, принципы, работник, судебная защита, правовые нормы.

In this article, on the basis of the definition of the system and the constituent elements of the normative legal provision of judicial protection of labor rights of workers, the basic legal principles in this field are described and directions of their expansion and improvement are formulated.

Key words: labor relations, principles, employee, judicial protection, legal norms.

Вступ. Чинні на сьогодні система і процесуальна форма судового захисту у сфері трудових правовідносин значно відстають від вимог оперативності, ефективності та якості розгляду трудових спорів. Ураховуючи нестабільність ринку праці України, збільшення кількості скарг працівників, які щорічно розглядають суди в процесі вирішення трудових спорів, а також кількість програних Україною справ у Європейському суді з прав людини, постає необхідність ґрунтовного дослідження нормативно-правових засад судового захисту трудових прав працівників, меж та складових для логічної побудови системи законодавства в цій сфері. Актуальним і донині залишається питання вдосконалення чинного законодавства стосовно структуризації окремих нормативно-правових засад судового захисту трудових прав працівників.

Необхідно зазначити, що проблемні питання правової основи судового захисту трудових прав працівників досліджували у своїх працях такі вчені, як С.С. Алексєєв, В.Я. Бурак, В.С. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, І.О. Галаган, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, В.В. Лазор, М.В. Лушнікова, А.Р. Мацюк, П.О. Недбайло, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процєвський, П.М. Рабінович, В.М. Скобелкін, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та інші. Однак, попри те, що зазначені питання піднімалися неодноразово, у зв'язку з мобільністю суспільства й досі залишається нагальна потреба в удосконаленні нормативно-правових засад судового захисту трудових прав працівників, що й зумовлює надзвичайну актуальність теми цієї наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу нормативно-правових засад судового захисту трудових прав працівників.

Результати дослідження. В сучасних умовах під нормативно-правовими засадами розуміється система норм, принципів та гарантій, які забезпечують функціонування громадянського суспільства і держави та їх окремих інститутів, яка за допомогою відображення, закріплення і

© ЗАНФІРОВА Т.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

© КОНОПЛЬОВА Н.В. – помічник судді (Апеляційний суд Запорізької області)

реалізації інтересів людини та громадянина впорядковує економічні, соціальні, політичні та духовні процеси, надає їм юридично гарантовану оптимальність функціонування й розвитку.

Слід зазначити, що правові засади судового захисту трудових прав працівників мають ознаки, за допомогою яких стає можливим охарактеризувати зміст та значення загалом правової основи судового захисту трудових прав працівників. До таких характерних рис належить, по-перше, те, що правова основа судового захисту трудових прав працівників має загальний характер, який обумовлюється впливом універсальності права на судовий захист працівників. Водночас загальність правової основи судового захисту означає, що кожен, хто використовує таку форму захисту трудових прав (суд, працівник, його представник, професійна спілка), пов'язаний правилами доказування, процедурними питаннями судового захисту і наділяється як комплексом матеріальних і процесуальних прав, так і комплексом обов'язків (виконувати рішення суду, виражати повагу до суду, сплачувати судовий збір тощо). По-друге, правова основа судового захисту трудових прав працівників є динамічною. Термін «динамічність», за тлумачним словником, означає «пов'язаний з рухом, з дією сили» [1, с. 276]. І дійсно, правова основа залежить від стану розвитку громадянського суспільства, державного ладу, зокрема державної політики у сфері реалізації права на працю. Така динамічність у нашій системі права призводить до «мігрування» правових інститутів до підгалузей, а підгалузей – до галузей. Динамічність правової основи судового захисту прав працівників характеризується такими етапами свого розвитку:

- 1) ініціювання внесення змін до законодавства;
- 2) розгляд поданих пропозицій, їх відхилення або затвердження;
- 3) вироблення судової практики з розгляду трудових спорів на підставі новоприйнятих змін і доповнень до матеріального й процесуального законодавства;
- 4) імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство й створення єдиних демократичних принципів розгляду та вирішення трудових спорів.

У даному контексті, на нашу думку, необхідно зробити ремарку щодо судової практики, її ролі у правовій основі судового захисту трудових прав працівників. Саме під впливом судової практики у сфері судового захисту трудових прав працівників склалося багато сучасних норм щодо оплати праці, матеріальної відповідальності, дисципліни праці, трудових спорів та інших інститутів трудового права.

По-третє, правова основа судового захисту трудових прав працівників є дієвою (ефективною). Станом на сьогоднішню судову модель вирішення трудових спорів набуває якісно нового змісту, адже створює нові засоби захисту, надає можливість працівнику притягнути роботодавця до юридичної відповідальності. Безумовно, правова основа судового захисту трудових прав працівників має юрисдикційний характер, що проявляється в особливому статусі суду як органу державної влади. Такий статус установлюється, як впливає зі ст. 92 Конституції України, виключно законами України.

Отже, правова основа функціонує в нашій державі у вигляді певної системи правових норм, що не діє відособлено від правових явищ, які вона регулює. Тобто, у межах правової системи України правова основа виявляється в системі окремих положень, закріплених у законодавстві та судовій практиці, що врегульовує питання закріплення, реалізації судового захисту трудових прав працівників.

Комплекс правових норм, які регулюють судовий захист трудових прав, можна поділити за критерієм поширення на міжнародні та національні. Відповідно до ст. 7 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [2], всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації. У ст. 8 цього ж міжнародного документа зазначено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом. Як бачимо, міжнародне співтовариство приділяє особливу увагу закріпленню й захисту права на працю, формам його захисту. Це втілено і в нормі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [3], де визначено у п. 3 ст. 2, що кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується до таких дій:

- 1) забезпечити особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;
- 2) забезпечити встановлення права на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, компетентними судовою, адміністративною і законодавчою владою або будь-

яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

3) забезпечити застосування компетентною владою засобів правового захисту, коли вони надаються. У цій нормі не випадково особливого значення надається саме судовому захисту. Такі ж норми відображені й у інших доволі авторитетних міжнародних актах, таких як Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [4], Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. № ETSN 163 [5].

Важливе місце в забезпеченні захисту трудових прав на міжнародному рівні відіграє Міжнародна організація праці (далі – МОП), яка з метою забезпечення судового захисту трудових прав працівників здійснює правотворчу діяльність. Слід виокремити такі міжнародні документи, які безпосередньо присвячені певним заходам захисту трудових прав найманих працівників, зокрема судовому. Це конвенції МОП «Про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця» від 22 червня 1982 р. № 158 [6], «Про основні цілі та норми соціальної політики» від 22 червня 1962 р. № 117 [7], «Про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашньої прислуги» від 29 червня 1933 р. № 35 [8], Рекомендація «Щодо припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця» від 22 червня 1982 р. № 166 [9].

Правовий фундамент національного законодавства України щодо судового захисту трудових прав найманих працівників перебуває у складній взаємозалежності від романо-германського типу правової системи. Така залежність проявляється, на нашу думку, в тому, що основним джерелом права в Україні визнається нормативно-правовий акт. Водночас нормативно-правові засади судового захисту охоплюють не лише нормативні положення законів, підзаконних правових актів, а й судову практику у вигляді постанов Пленуму Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Так, станом на сьогодні суди застосовують постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» [10], «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці» від 24 грудня 1999 р. № 13 [11], Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 р. №3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» [12] та інші акти судової влади.

Також доцільно зупинити увагу й на певних недоліках нормативно-правового регулювання судового захисту трудових прав працівників. Так, О.Є. Сонін зазначає, що, передусім, слід визнати неприпустимим такий стан правового регулювання трудових відносин, за якого законодавець ухиляється від формулювання правових приписів, що встановлювали б порядок судового захисту прав учасників колективних відносин, адже це не відповідає положенням ст. 124 Конституції України, які поширюють юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі [13, с. 166].

З огляду на зміст наведеного конституційного положення законодавець мав забезпечити шляхом прийняття спеціальних законодавчих актів право учасників колективних відносин на звернення до суду задля захисту їх прав, які порушуються, не визнаються або оспорується. Але замість того, щоб привести акти законодавства про працю у відповідність до ст. 124 Конституції, законодавець у 1998 р. сформулював правовий припис, який непрямо впливає зі ст.ст. 7, 17 і 25 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» і проявляється через висновок від протилежного та відповідно до якого вирішення розбіжностей, що виникають між сторонами колективних трудових відносин, у всіх випадках здійснюються через примирні процедури, а звернення з цієї метою до суду є неможливим, крім випадків, передбачених ст. 25 вказаного Закону. З огляду на викладене Закон не відповідає Конституції.

Справа в тому, що ефективність примирних процедур, що їх передбачає зазначений Закон, є недостатньою навіть у разі, коли через їх застосування здійснюються спроби вирішувати спори щодо встановлення або зміни існуючих умов праці (щодо укладення чи зміни колективних договорів, угод). Зазначимо, що правова основа судового захисту базується на вихідних положеннях справедливості. Говорячи про справедливість розгляду трудових спорів, враховуємо особливості трудових правовідносин. Адже недаремно законодавець сформулював значну кількість норм, які захищають працівника з огляду на економічну нерівність, яка об'єктивно існує між роботодавцями та найманими працівниками. Тому матеріальне трудове право має значний публічно-правовий елемент та часто регулює правовідносини імперативними методами [14, с. 194].

Доцільно наголосити, що нормативні гарантії, закріплені в різноманітних актах у сфері праці, повинні безумовно відображати норми-принципи, зокрема ті, що покликані забезпечувати

права та свободи людини і громадянина щодо невідчужуваності, непорушності невичерпності, рівності, необмеженості конституційних прав та свобод людини і громадянина, рівності громадян, презумпції невинуватості особи, принципу неприпустимості зворотної дії закону або нормативно-правового акта в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [15, с. 15].

Висновки. Отже, сьогодні саме трудові права дозволяють громадянам реалізовувати себе у трудовій сфері відповідно до вимог і умов, наданих певними нормативно-правовими актами. Наповнення їх конкретним змістом, закріплення гарантій їх реалізації та захисту мають наразі особливе значення. Саме нормативно-правові засади судового захисту трудових прав працівників і судовий захист як особливий вид державного та правового захисту є основною гарантією захищеності й дотримання трудових прав працівників. Зауважимо, що суд є тим інструментом держави, який зобов'язаний стежити за тим, щоб діяльність держави, її органів та посадових осіб перебувала в правовому полі. Деякі проблеми, які стосуються судового захисту трудових прав працівників України, пов'язані як з розвитком судочинства, так і з прогалинами у трудовому законодавстві. Враховуючи вказане, верховенство права, закріплене в Конституції України, його пріоритетна цінність багато в чому залишаються декларативними, без підтвердження результатів реалізації відповідної норми прямої дії на практиці.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови в 11-ти т. / за ред. І.К. Білодіда, А.А. Бурячок. Т. 5. К.: Наук. думка, 1973. 839 с.
2. Загальна декларація прав людини: міжнар. документ від 10.12.1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнар. документ від 16.12.1966 р. // ООН А/RES/2200 А (XXI).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнар. документ від 16.12.1966 р. // ООН А/RES/2200 А (XXI).
5. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнар. документ від 03.05.1996 р. № ETSN 163. Верховна Рада України. Відомості Верхов. Ради України. 2007. № 51. Ст. 2096.
6. Про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця: Конвенція МОП від 22.06.1982 р. № 158. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 2006. № 5. Кн. 1. Ст. 1160.
7. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП від 22.06.1962 р. № 117. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашньої прислуги: Конвенція МОП від 29.06.1933 р. № 35 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП 1919–1964. Том I.
9. Щодо припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця: Рекомендація МОП від 22.06.1982 р. № 166 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП 1965–1999. Том II
10. Про практику розгляду судами трудових спорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. № 9. Дебет-Кредит (Галицькі контракти). 2008. № 29. Ст. 279.
11. Про практику застосування судами законодавства про оплату праці: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 р. № 13. Дебет-Кредит (Галицькі контракти). 2008. № 29. Ст. 271.
12. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: постанова Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 3. URL: <http://www.sc.gov.ua/>.
13. Сонін О.Є. Судовий захист прав учасників колективних трудових правовідносин. Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». Т. 22(61). № 1. 2009. С. 165–172.
14. Короленко В. Уніфікація і диференціація судових форм захисту права на працю в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини. Вісник академії адвокатури України. 2012. № 3(25). С. 193–196.
15. Андрієв В.М. Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників. Форум права. 2011. № 4. С. 15–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.